

ANKARA ÜNİVERSİTESİ ZİRAAT FAKÜLTESİ PEYZAJ MİMARLIĞI BÖLÜMÜ

ZPM 110 ÇEVRE ve İNSAN

DERS NOTU-2: İNSAN-DOĞA İLİŞKİSİ

DERSİN SORUMLUSU: PROF. DR. DİCLE OĞUZ
15.04.2019

İNSAN EVRİMİ

İnsan, doğada varoluşundan bu yana doğadan yararlanmış, doğayı işlemiş, bilgi birikimine ve teknik ilerlemeye koşut olarak doğaya egemen olmaya çalışmıştır.

4,6 milyar yıl yaşında olan gezegenimizde, Primata takımının ilk temsilcileri doğal ortamlarda kendine uygun bir yaşam alanı seçerek biyolojik evrimini sürdürmüştür (Alpagut, 1997).

İnsan ailesinin (*Hominidae*) en eski üyesi, günümüzden 5 milyon yıl öncesinde Doğu ve Güney Afrika'da ortaya çıkmıştır. Burada doğal çevrenin insanın biyolojik evrimine etkisini doğrudan gösteren fosiller, antropoid (insan ırkının da üyesi olduğu primat alt takımı) karakterlerini belirgin olarak taşıyan örneklerdir (Alpagut, 1997). Bu tarihe kadar alet yapmayı bilmeyen insan artık taş alet üretimine geçmiş ve kültürel evriminin ilk basamaklarını tırmanmaya başlamıştır.

*Hominid*lerin daha önceki türlerinin de kullandığı ama üretmediği aletleri vardı, fakat bunlar günümüze kadar ulaşmadığı için bilinen ilk kültür kalıntısının *Homo habilis* cinsiyle başlamıştır (Alpagut, 1997). İnsan eliyle üretilen en eski taş aletin varlığı; doğaya karşı yaşam savaşı veren *Homo habilis* (yetenekli insan) cinsinin bir biyo-kültürel evrim geçirmekte olduğuna işaret etmektedir.

Alet yapmak bir davranış özelliğidir ve öğrenilebilir; aynı zamanda alet üretmek bir zeka işidir (Alpagut, 1997). Doğal taşların amaca uygun biçimde şekillenmesi avlanma, savunma ve besin elde etme gibi yaşamlarını devam ettirmede kullandıkları aletlerin giderek teknolojik gelişimini gösteren kanıtlardır (Alpagut 1997).

Artık biyolojik evrimini yönlendiren sadece çevresi değil aynı zamanda kültürüdür. Bu insanlar ateşi kontrol altına alarak doğada yaşamı kolaylaştıran bir araca kavuşmuşlardır. Ateş hem savunma hem de soğuktan korunma ve besinlerini pişirme açısından çok önemli bir kültürel faktördür. Bu faktörün insanın anatomik yapısında oluşturduğu görülür değişimler şöyle sıralanabilir: pişmiş besinlerin çene kaslarına bindirdiği yükün azalması sonucu kaslarda ve bağlı olduğu kemik yapısında meydana gelen küçülmeler, dişlerde çiğneme alanlarında görülen alan küçülmesi, buna bağlı olarak yüzde küçülme ve yeniden şekillenme ve beyin kutusunda kapasite artışı vb.

Burada kültürel evrimin sonuçlarını anatomik yapıda görmemizi sağlayan faktör, yine doğal çevrenin kendisidir. Kültürel evrimin hızı tarım devriminden sonra hızla artarken biyolojik evrimin hızında bir değişiklik gözlenmez.

Tarım devrimi ile toprağa yerleşen insanoğlunun bitkilerin ve hayvanların biyolojik evrimine yön vermeye başlaması doğayı kontrol altına aldığını gösterir ki bu kontrol günümüzdeki boyutlarına yaklaşık 10 bin yıl gibi kısa bir sürede ulaşmıştır (Alpagut, 1997).

Doğada üstünlük kurmaya yönelik bir arayış, insan ile insanın içinde yaşadığı çevresi arasında var olagelen uyumu bozmuştur. Özellikle 20. yüzyılda karşılaşılan hızlı teknolojik gelişmenin doğa üzerindeki baskısı tehlikeli boyutlara ulaşmış, 20. yüzyılın sonuna doğru toplumlar, çevreleriyle olan ilişkilerinden kaynaklanan bir küme sorun ile karşı karşıya bulduklarının ayırımına varmaya başlamışlardır.

İnsan ortaya çıktığından bu yana, yaşamını sürdürdüğü ortamı oluşturan öğelerden yararlanmaktadır. Pek çok canlı türü gibi insanın da hava, su, toprak olmaksızın yaşamını sürdürmesi söz konusu değildir. İnsan tıpkı kendisi gibi yaşamını bu temel öğelere borçlu olan diğer canlı türlerini de kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktadır.

İnsan-doğa / insan-çevre ilişkileri denildiğinde, insanın hava, su, toprak ve bu ortamlarda yaşayan diğer canlı türleriyle ilişkilerinin tümü anlaşılmaktadır. (Keleş vd., 2005). Çevre sorunsalı, bu çerçevede içinde belirlenen insan-doğa ilişkilerinden, daha açık bir anlatımla; insanın çevresini kendi çıkarlarına uygun duruma dönüştürmesinden kaynaklanmaktadır.

Çevresel Algı Değişiminin Tarihsel Arka Planı

İnsanın doğa ile ilişkisinin tarihi, insanlığın varlığı ile yaşıttır. Yaşamak için doğadan yararlanması zorunlu olan insan, doğaya müdahale edebilme yeteneği olan tek varlıktır. Doğa ise, insanın bilinçli müdahalesine maruz kaldığı ölçüde doğal olmaktan çıkmakta ve toplumsal olanın etki alanına girmektedir.

İnsanın doğayla olan ilişkisi, "değer" den bağımsız bir ilişki değildir. İnsanın çevresini nasıl değerlendirdiğini anlamak için sosyo-kültürel bir bağlama gereksinim vardır. İnsan-doğa ilişkisi, insan tarafından anlamlandırılan bir kategoridir. Bu yüzden, ekolojik bunalımın arka

planında insanlığın doğa anlayışında değişiklikler yaratan tarihsel dönüşüm süreçlerine bakmak gerekmektedir (Bilgin, 2006).

a. Organik toplumlarda insan-doğa ilişkisi

Batı düşüncesinde insan-doğa ilişkisi "karşıtlık" olarak ele alınmadan önce egemen dünya görüşü bütün uygarlıklar için organik olarak değerlendirilmekte ve organik dünya görüşünün yazı öncesi dönemden ortaçağ sonuna kadar sürdüğü söylenmektedir.

Organik toplum kavramı, doğal dünya ile aralarında kuvvetli bir dayanışma olan toplumları içermektedir (Bilgin, 2006) . Bookchin (1998)'e göre organik toplumlar insanları, şeyleri ve ilişkileri "üstünlük" ya da "aşağılık"larından çok "biriciklik"leriyle kavramaktadırlar. Bireysellik günümüzden farklı olarak "özgürlük" kavramıyla değil, herkesin hayatta kalmasının bağlı olduğu topluluk çıkarıyla karşıtlık içinde olmadığı ölçüde "karşılıklı bağımlılık" terimi ile anlaşılmaktadır (Bilgin, 2006). Böylece organik toplum, doğanın bir parçası olarak doğanın işleyişine etkin katılımıyla "eko-topluluk" olarak adlandırılmaktadır (Bookchin, 1998).

Organik toplumlarda, doğa yalnızca içinde yaşanılan mekan değildir, onların gözünden doğa *"kehanetleri ile bilgi veren, kamuflajıyla güvenliğini sağlayan, kırık dallar ve ayak izleriyle sır veren mesajlar bırakan, rüzgarın sesinden uyarılar fısıldayan onu bitki ve hayvanda armağanlarıyla besleyen ve sayısız işlevi ve öğütleri topluluğun haklar ve ödevler ağına alınan bir katılımcıdır"* (Bookchin, 1998).

Özetle, organik toplumlarda ekolojik törenin işlevi, doğal dünyayı toplumsallaştırmak ve toplum ile doğanın bütüncüllüğünü sağlamaktır. Doğa, bugünkü anlamıyla üretilen ve tüketilen bir nesne olarak algılanmamakta, doğa ile bir akrabalık ilişkisi kurulmaktadır. Ancak bu değişim, günümüzden farklı olarak doğanın kişiselleştirildiği, dünyanın her biri birlik ve uyum için vazgeçilmez olan çok sayıda farklı parçanın bileşimi olarak algılandığı bir anlayış içinde gerçekleşmektedir (Bilgin, 2006).

b. Eski Yunan'da doğa düşüncesi

Eski Yunan felsefesine göre, doğanın akılla dolu olduğu söylenmekte ve Yunan düşünürlerinin doğada aklın bulunuşunu, doğada var olan kurallılığın ve düzenliliğın kaynağı olarak gördükleri belirtilmektedir.

Platon doğayı Tanrı'nın yaptığı canlı bir organizma ya da hayvan olarak tasarlamaktadır. Buna göre doğa, Tanrı'nın yaratıcı olmasının ön koşuludur. Doğa, geçici ve değışkendir, her yanı kendiliğinden devinimle olan maddi bir organizma ya da hayvandır.

Aristoteles'e göre ise, doğada kendini gösteren değışme ve yapı türleri öncesiz-sonrasız bir dağarcık oluşturmakta ve bu dağarcıktaki her parça birbiriyle zamanca değıl, mantıkça ilişkili bulunmaktadır. Doğa, tam anlamıyla "organik bir bütün"dür.

c. Ortaçağ'da doğa düşüncesi

Ortaçağ boyunca da insanlığın doğaya bakışı organik olmuştur. Doğal dengenin bir parçası olarak tüm doğaya ve doğal çevrimlere etkin katılım duygusuyla hareket eden bu toplumlar için doğa, "kozmos" olarak adlandırılan yasalara bağılı bir organizmadır. Kozmos tasarımının temel kavramları ise "bütün", "düzen" ve "uyum"dan oluşmaktadır.

Ortaçağ boyunca doğa "kutsal bir kitap" olarak algılanmış, insanın deneyimlerinden ya da değerlerinden ortaya çıkan benzetmelerle kavramsallaştırılmıştır.

Ortaçağ bilim anlayışında teolojik düşünce yapısı içerisindeki doğa tasarımı ne olursa olsun, öne çıkan temel yaklaşımın doğayı olanaklar ölçüsünde dönüştürmek olduğu da belirtilmelidir.

d. Bir geçiş dönemi olarak Rönesans'ta insan-doğa ilişkisi

Organik toplumdan mekanik topluma geçiş birdenbire değıl, birbirini besleyen gelişmelerle olmuştur. Bu geçiş döneminde önemli aşamalardan biri de Rönesans dönemidir.

Doğayı metafizik bir yöntemle anlama ve anlamlandırma çabasının sonu olan bu dönem, insan için doğayla dolaysız etkileşimin başlangıcı olmuş, ancak doğaya olan bu ilgi bilimsel değıl duygusal olarak gerçekleşmiştir (Bilgin, 2006). Bu karşıtlığın temel noktası ise, doğa dünyasının fizik bilimince incelenen doğanın bir organizma olduğunun yadsınması ile onun hem akıldan hem de yaşamdan yoksun olduğunun ileri sürülmesidir. Bu anlayışa göre,

doğa kendi devinimlerini ussal bir biçimde düzenleyemediği gibi, kendi kendine de devinmemektedir. Devinimler doğaya dışarıdan dayatılmakta, düzenlilik ise yine dışarıdan denetlenen doğa yasalarından ileri gelmektedir (Bilgin, 2006).

e. Aydınlanma Dönemi'nde (mekanik topluma geçiş) insan-doğa ilişkisi

İnsanlık tarihinde 17. yüzyıla gelindiğinde, modern toplumu ana çizgileriyle belirleyen, modern bilimin temelleri olan ve etkileme gücü açısından "devrim" sayılabilecek bir dönüşümün yaşandığı görülmektedir.

Organik toplumun yerini mekanistik topluma, uyum ve dengenin yerini hiyerarşiye, kozmosun yerini evrene bıraktığı, doğanın bir makine olarak algılandığı ve bilimin bu makineyi analiz edebilme ölçüsünde iktidar kazandığı ve bu iktidar ilişkisinin "doğaya karşı" kullanıldığı bir paradigmanın ilk adımlarının atıldığı döneme Aydınlanma Dönemi denilmektedir.

Aydınlanma dönemi, insanlık tarihinde akıl ve düşüncenin bireyin en güçlü değerleri olarak algılandığı, toplumun ve doğanın metafizik olarak anlaşılmasına karşı tavır alındığı bir aşamayı tanımlamaktadır. Böylece, insan, aklını kullanarak doğanın üzerindeki iktidarın kendisinde olduğunu ve doğayı istekleri doğrultusunda dönüştürebileceği görüşünü Aydınlanma ile kazanmıştır.

f. Mekanik/Modern toplumda insan-doğa ilişkisi

Modernlik düşüncesinin tarihsel olarak "geleneksel toplumun durağan doğasında radikal bir kırılmayı" temsil ettiği belirtilmektedir. Modernleşme sürecini tanımlayan temel özelliklerden biri bu anlamda bireyi toplumsal ilişkilerden koparmasıdır. "Modern", bir kaç asırlık tarihi tanımlayan bir etiket olmasının ötesinde, kültürel bir değişimi, yani insanın doğayla, modern, köklü bir değişim sonrasında ortaya çıkan durumu tanımlamaktadır.

Modernlik, "dört devrim" aşaması ile şekillenmiştir:

1. Bilimsel devrim
2. Siyasal devrim
3. Kültürel devrim
4. Endüstriyel devrimdir.

Bu dört devrimin belirlediği modernlik, bugün hem insan-doğa ilişkisi, hem de insanın diğer insanlarla ilişkisi üzerindeki olumsuz etkileri bağlamında önemli bir tartışma konusudur.

Kendisini insanı özgürleştirecek bir toplumsal proje olarak takdim eden modernliğin ulaştığı son aşama "nesneleşmiş insandır". Çünkü modern sanayi uygarlığı, insanı nesnelere ilişkisi çerçevesinde tanımlamakta ve insana nesnelere ilişkisi dışında var oluş olanağı tanımamaktadır.

KAYNAKLAR

Alpagut, B. (1997). Doğal çevre ve insanın evrimi. *İnsan Çevre Toplum içinde*, 113-119.

Bookchin, M. (1998). Society and ecology. *Debating the Earth: The environmental politics reader*, 415-428.

Bilgin, H. (2006). Eko Fařizm, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara.

Keleş, R., Hamamcı, C., & Çoban, A. (2005). Çevre Politikası, İmge Kitabevi. *Baskı, Ankara*.